



### Roger Canals

Doctor en Antropologia per l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París i per la Universitat de Barcelona. Especialista en antropologia visual i religions afroamericanes, ha estat investigador invitat a la University of Manchester (UK) i a l'Instituto de Estudios del Caribe (Puerto Rico). Actualment, és professor d'Antropologia a la Universitat de Barcelona.

# El Toc d'Inici

## Un ritual d'obertura

**D**es del sorgiment de l'antropologia a la darrereria del segle XIX, antropòlegs i antropòlogues de diferents procedències, escoles i generacions –Frazer, Mauss, Evans-Pritchard, Van Gennep o Victor Turner, entre molts d'altres– han aportat propostes teòriques per comprendre la lògica i la funció de ritus i cerimònies de naturalesa diversa. El ritual s'ha anat constituint d'aquesta manera com una de les temàtiques privilegiades i fonamentals de l'antropologia.

La definició de *ritual* ha estat objecte de controvèrsia i ha anat variant al llarg del temps. Així doncs, si en un primer moment el ritual s'entenia essencialment com una cerimònia religiosa, i se n'emfatitzava la funció de mediador entre l'àmbit profà i l'àmbit sagrat, més endavant la noció va passar a definir tot esdeveniment col·lectiu sotmès a unes normes i uns codis específics, amb caràcter

cíclic i amb capacitat per regular, ordenar i dotar de sentit la vida social –per exemple: els aniversaris o les festes vinculades als canvis estacionals. Molts autors, des de Mary Douglas a Lévi-Strauss, van subratllar així mateix la dimensió performativa del ritual, és a dir, la seva capacitat per incidir en el desenvolupament de la vida social. L'interaccionisme simbòlic i l'etnometodologia van contribuir, al seu torn, a eixamplar la noció de ritual fins a convertir-la en un model interpretatiu per a tota interacció o acció social, fins i tot les més quotidianes i aparentment banals –saludar algú a l'espai públic, esperar l'arribada de l'autobús o comprar productes al supermercat. Aquestes propostes es basaven en la idea que tota relació social es desenvolupa a partir d'un guió implícit i compartit, sovint inconscient, en què els diferents actors socials assumien determinats rols en funció del context i del desenllaç esperat de la situació.

El que observem avui dia és que aquestes diferents definicions de ritual –i moltes més

**Paraules clau:** Toc d'Inici, ritual, cultura popular, visibilitat, Barcelona

**Keywords:** *Toc d'Inici*, ritual, popular culture, visibility, Barcelona

El Toc d'Inici és el primer acte festiu de la Mercè, la festa major de Barcelona. Instaurat el 1993, el Toc d'Inici consisteix en un seguici de gegants, músics i bestiar històric de la ciutat que té el Palau de la Virreina com a punt de sortida i d'arribada. Ara bé, com va sorgir el Toc d'Inici? Quina és la seva estructura i la seva significació social? I, sobretot, com l'interpreten els membres de les colles que el fan possible? A partir de l'obra de Durkheim i Turner, aquest article proposa entendre el Toc d'Inici com un ritual d'obertura complex i canviant, a partir del qual podem copsar i entendre millor algunes de les dinàmiques i contradiccions que caracteritzen la Barcelona contemporània.

The *Toc d'Inici* is the opening act of La Mercè, the annual festival of Barcelona. Established in 1993, the *Toc d'Inici* is a parade of giants, musicians and historical animal figures which starts and ends at Palau de la Virreina. However, what is the origin of the *Toc d'Inici*? What are its structure and social signification? And, above all, how is it interpreted by the *colles* (groups) which make it possible? Based on the work of Durkheim and Turner, this article proposes to see the *Toc d'Inici* as a rich and complex opening ritual that allows us to grasp and understand in a better way some of the dynamics and contradictions that are present in contemporary Barcelona.

que no he citat aquí— són, d'una manera o una altra, vigents, és a dir, que el sorgiment de noves definicions del concepte no ha comportat una substitució de les velles teories, sinó més aviat una extensió del seu significat. El resultat d'aquest procés és que el terme *ritual* és emprat avui dia, tant en l'àmbit quotidià com en el llenguatge acadèmic, per referir-se a fets socials d'allò més heterogeni: des d'un casament (religiós o laic) fins a una marató popular, passant per un concert de música, un àpat entre amics o qualsevol hàbit diari mínimament codificat i automatitzat (rentar-se les dents, sortir a treballar, vestir-se...). Sembla que, depenent de com es miri, tot fet social pugui ser considerat un ritual. A tot això, cal sumar-hi el fet que la noció de ritual ha transcendit els límits de l'antropologia per ser àmpliament utilitzat en altres branques de les ciències socials (sociologia, història), així com en disciplines com ara la psicologia o l'art.

Aquest ús creixent —i, en certa manera, abusiu— d'aquest terme pot portar a la confusió i al desconcert. Seguint la proposta de Martine Segalen (2005: 30), proposo acotar la definició de ritual per entendre'l com «un conjunto de actos formalizados, expresivos, portadores de una dimensión simbólica. El rito se caracteriza por una configuración espacio-temporal específica, por el recurso a una serie de objetos, por un sistema de comportamientos y de lenguaje específicos, y por unos signos emblemáticos, cuyo sentido codificado constituye uno de los bienes comunes de un grupo». Aquesta definició insisteix en la naturalesa col·lectiva del ritual, en la seva dimensió simbòlica —és a dir, en la seva capacitat per crear continuïtats i discontinuïtats espaciotemporals tot dotant la realitat de sentit—, en la seva essència social —altrament dit, en la seva capacitat per propiciar relacions interpersonals a l'interior d'un grup determinat i entre grups diferents— i, per acabar, en la seva eficàcia o capacitat per intervenir en la realitat i modificar-la.

És a partir d'aquesta definició de ritual que em proposo en aquest article analitzar el Toc d'Inici,<sup>1</sup> una cerimònia concreta que té lloc un cop l'any a Barcelona. El Toc d'Inici és el

primer acte festiu de la Mercè, la festa major de la ciutat. L'estudi d'aquest ritual resulta interessant per a l'antropologia almenys per dos motius. D'una banda, pel fet de ser un esdeveniment viu, canviant i relativament recent (va començar a celebrar-se l'any 1993), que encara no ha estat objecte d'estudis sistemàtics. D'altra banda, el Toc d'Inici constitueix un punt de partida privilegiat per reflexionar sobre algunes de les dinàmiques i contradiccions que caracteritzen la Barcelona contemporània: la relació entre localitat i globalitat, la tensió entre moviments socials i institucions públiques, i els diferents usos i sentits que s'atribueixen a l'anomenada *cultura popular*, entre altres qüestions.

### El Toc d'Inici: història i estructura

El Toc d'Inici és, juntament amb el pregó, l'acte que obre les festes de la Mercè de Barcelona. En conseqüència, sempre té lloc pels volts del 20 de setembre (el dia de la Mercè és el 24 de setembre).

El Toc d'Inici consisteix en una desfilada de gegants i bestiari històric de la ciutat que té el Palau de la Virreina com a punt de sortida i d'arribada. El seguici popular del Toc d'Inici està format pels Capgrossos Macers, els Gegants de la Ciutat, els Cavallets Cotoners, l'Àliga de la Ciutat, el Lleó, la Mulassa, el Bou, el Drac de Ciutat Vella, la Víbria, la Tarasca, els Gegants del Pi i els Gegants de Santa Maria del Mar. Acompanyen aquestes figures els Trabucaires d'en Perot Rocaguinarda i els Ministrils del Camí Ral, una formació de quaranta músics que només es reuneix un cop a l'any per a aquesta ocasió. El Toc d'Inici mobilitza unes 300 persones, entre portadors, músics, membres de colles i servei d'ordre. El seguici popular surt del Palau de la Virreina cap a les set de la tarda<sup>2</sup> i enfila la Rambla fins al carrer Ferran. Abans d'arribar a la plaça Sant Jaume, trenca a mà dreta pel pas de l'Ensenyança, un carreró que condueix a la plaça Sant Miquel, des d'on el seguici accedeix a l'Ajuntament de Barcelona a través de la seva porta posterior. Dins del consistori municipal, les colles es troben amb els Falcons de Barcelona i amb els Diables de la ciutat. El seguici resta dins de l'Ajuntament fins l'acabament de la lec-

### (1)

L'estudi que presento és fruit d'un treball de camp al si de la Coordinadora de Colles de Gegants i Bestiari de Ciutat Vella dut a terme entre el setembre i el gener de 2013. Voldria donar les gràcies a tots els membres de la Coordinadora i molt especialment a Monserrat Garrich i a Xavier Cordomi, sense el suport dels quals no hagués pogut fer aquesta investigació. Paral·lelament, aquesta investigació ha donat lloc al documental etnogràfic titulat *D'àligues, falcons i cavallets* (Jordi Orobitg Produccions, 2014).

### (2)

Aquest treball etnogràfic es va dur a terme l'any 2013. En l'edició d'aquell any, el Toc d'Inici va tenir lloc el dia 20 de setembre i va començar a les 19 h.

tura del pregó, que té lloc a l'interior del consistori. Tot seguit, el trabucaires surten a la plaça Sant Jaume i fan una galejada. Les diferents colles surten llavors a la plaça, on se celebren els balls de bèsties i gegants, així com l'actuació de falcons i diables. Després dels balls, el seguici torna a la Virreina pel carrer Ferran i la Rambla. El Toc d'Inici acaba aproximadament a les 10 de la nit.

La primera edició del Toc d'Inici va tenir lloc l'any 1993. El fet de ser acte relativament recent facilita traçar-ne l'origen i l'evolució. Els «pares fundadors» d'aquest acte van ser Xavier Cordoní<sup>3</sup> i Francesc Fabregat.<sup>4</sup> Ells mateixos reconeixen que el Toc d'Inici va ser un «invent de laboratori», un producte «d'enginyeria cultural». Dit en altres paraules: el Toc d'Inici va ser un projecte ideat al voltant d'una taula per donar resposta a necessitats concretes. Fins a l'any 1993, la Mercè s'obria amb el tradicional pregó, seguit d'un espectacle que tenia lloc a la plaça Sant Jaume a càrrec d'una companyia de música o de teatre estrangera convidada per a l'ocasió (l'únic element de cultura popular que hi havia en els actes de la Mercè era el Matí de Festa Major, amb la tradicional desfilada de gegants, a la qual s'incorporaren balls i música popular). Aquest inici, però, no acabava de convèncer els membres de la comissió de festes, que el trobaven impersonal i poc arrelat a la cultura tradicional barcelonina. Així, van decidir començar la festa amb un acte que es desenvolupés al carrer, que tingués un to més popular i festiu, i que es vinculés a un patrimoni festiu autòcton que es remuntava en última instància al segle XIV (Cordoní, 2001). Es va optar per fer una desfilada dels gegants de Ciutat Vella (Gegants de la Ciutat i Gegants Pi), així com del bestiar històric. El nom de *toc d'inici*, proposta d'en Francesc Fabregat, es va fer de seguida molt popular, i es va exportar als anys següents a altres pobles i ciutats de Catalunya.<sup>5</sup> El músic Jordi Fàbregas va rebre l'encàrrec de compondre una tonada per al Toc d'Inici i un breu motiu musical per a cadascun dels gegants i bèsties. Per a la melodia del Toc d'Inici, el músic es va inspirar en un tema del segle XIX anomenat *La cançó de Barcelona*. El Toc d'Inici barce-

loní ha anat modificant-se al llarg dels anys, donant entrada als diables (2005), a l'Esbart Català de Dansaires (2008), als trabucaires (2010) i als Falcons de Barcelona (2012).

No va ser per casualitat que el Toc d'Inici comencés un any després de la celebració dels Jocs Olímpics de Barcelona 92. Aquest esdeveniment va generar, a Barcelona i a Catalunya en general, dues dinàmiques aparentment antagòniques. D'una banda, la celebració dels Jocs Olímpics va comportar una internacionalització de la ciutat: Barcelona esdevenia una ciutat «cosmopolita», «europea», «oberta al món». D'altra banda, els Jocs Olímpics van contribuir a revitalitzar la cultura tradicional catalana i la consciència ciutadana sobre el patrimoni festiu autòcton. Emergeix així en la Barcelona olímpica i postolímpica una tensió entre globalitat i localitat que és una de les característiques més rellevants d'aquest procés d'interconnexió planetària que anomenem *globalització* (Beck, 1998).

Un episodi decisiu en la visualització de la cultura tradicional a la Barcelona olímpica va ser la cerimònia d'obertura dels Jocs Paralímpics, concebuda per Xavier Cordoní i Montserrat Garrich.<sup>6</sup> La cerimònia va aconseguir reunir fins a un miler de persones ballant coreografies de cultura popular al ritme de la música de Carles Santos. L'èxit d'aquell acte va animar colles i organitzadors i va despertar l'interès pel patrimoni festiu d'una gran part de la població barcelonina, que fins llavors desconeixia o menystenia aquest tipus de manifestacions culturals. L'auge inesperat de la cultura popular els anys posteriors als Jocs Olímpics va agafar a contrapeu fins i tot els representants de les institucions públiques, a qui, segons els membres de les colles, es va haver «d'educar i instruir» en l'àmbit de les festivitats d'arrel tradicional. Alguns membres de les colles han esmentat, a tall d'anècdota, l'episodi en què l'alcalde Clos, saltant-se les normes rituals, va abandonar momentàniament el balcó de l'Ajuntament just abans del ball de l'Àliga —un dels símbols històrics de la ciutat— motiu pel qual va rebre una xiulada eixordadora per part de colles i públic. Com

### (3)

Xavier Cordoní ja tenia una dilatada experiència en la cultura popular. Ell va ser l'autor l'any 1984 del Projecte de Recuperaçió del Patrimoni festiu de la Barcelona Vella. Actualment, és director de La Casa dels Entremesos, Centre Barceloní de Producció i Difusió de Cultura Popular d'Arrel Tradicional.

### (4)

Francesc Fabregat, que havia estat el primer president de la Coordinadora de Colles de Gegants i de Bestiari de la Ciutat Vella de Barcelona, era en aquell moment director de festes de l'IMBE. Actualment, és cap de cap de Cultura Popular de l'Institut de Cultura de Barcelona.

### (5)

Aquest és un cas similar al del terme *correfoc*, creat per Joan Brossa l'any 1983. El correfoc és també una tradició recent, que va néixer durant els primers anys de la democràcia i en molt poc temps va assolir un èxit esclatant i inesperat.

### (6)

Montserrat Garrich el 1993 treballava com a professora de dansa i investigadora a l'Esbart Català de Dansaires. Actualment, és la vicepresidenta de la Coordinadora de Colles de Gegants i de Bestiari de la Ciutat Vella.

diuen els membres de les colles: «l'Àliga es va negar a ballar sense la presència de l'alcalde, i no va començar la seva actuació fins que el màxim representant de la ciutat no va haver demanat disculpes públicament».

### Intimitat i comunitat

Des del punt de vista antropològic, el Toc d'Inici presenta dues característiques particularment rellevants. La primera té a veure amb la dualitat entre espai públic i espai privat.

Com ja he comentat en l'apartat anterior, el Toc d'Inici es pot dividir en sis fases clarament diferenciades: 1) trobada de colles i músics al Palau de la Virreina; 2) baixada del seguici

de totes les colles a l'interior de la Virreina— constitueix el moment més intens i emotiu del Toc d'Inici. Val la pena recordar que durant les hores prèvies al Toc d'Inici, les bèsties i gegants estan exposats al Palau de la Virreina. El recinte, durant aquest període, sol ser ple de visitants. No és fins minuts abans de començar l'acte —cap a quarts de set de la tarda— que es convida els visitants a sortir. Les colles es queden llavors soles a l'interior. Segons els membres de les colles, aquest moment d'espera abans de l'inici de la festa i la sortida a la Rambla «és un moment màgic». L'ús del terme *màgia* és revelador, i posa en evidència la gran càrrega simbòlica i emotiva d'aquests instants previs a la festa,



popular fins a l'Ajuntament; 3) trobada de colles i músics dins de l'Ajuntament; 4) balls a la plaça Sant Jaume; 5) retorn del seguici popular al Palau de la Virreina; 6) reunió de tots els participants en el Toc d'Inici a l'interior del Palau de la Virreina. D'aquests sis episodis, la meitat són públics (2, 4 i 5) mentre que els altres (1, 3 i 6) tenen un caràcter privat (només hi tenen accés els membres de les colles i les persones autoritzades).

Des del punt de vista dels participants, no hi ha cap dubte que la primera fase—la trobada

que adquireixen un caràcter gairebé sagrat. El silenci de les colles és interromput pel repic dels timbals. Quan això ocorre, tots els participants —músics, portadors, dansaires, servei d'ordre— esclaten d'alegria, fent gestos de comunió i d'afecte —abraçades, petons, mirades de complicitat— mentre les portes de la Virreina es van obrint. Llavors comença el segon moment del Toc d'Inici.

La mesura de fer sortir els visitants del Palau de la Virreina abans de començar el repic dels timbals es va instaurar a mitjan anys noranta

**Palau de la Virreina, setembre de 2013. Fotograma de la pel·lícula D'àligues, falcons i cavallets (2014).**

ROGER CANALS

i es va haver d'adoptar a causa de la gran aflluència de gent que es concentrava al pati de la Virreina, la qual cosa no permetia que les colles es preparassin i possessin les bèsties i gegants en l'ordre de sortida. Els primers anys, les colles es preparaven i començaven el seguici envoltades de públic. Així doncs, va ser una necessitat material, de tipus pràctic, el que va propiciar la creació d'una norma ritual que ha acabat convertint-se en una de les característiques més singulars del Toc d'Inici.

D'altra banda, aquesta primera fase del Toc d'Inici pot ser interpretada a partir de la noció de *liminalitat* amb què Victor Turner (1980, 1988) defineix una de les etapes crucials del procés ritual. Basant-se en els treballs de Van Gennep (1986) i en la seva noció de «ritu de pas», Turner afirma que la fase liminal es caracteritza per ser un moment de transició, de pas, una fase en què els individus que participen en el ritual no es troben ni en un estat ni en un altre, sinó entre els dos (*in-between*). Aquesta fase liminal és precedida per una fase que Turner anomena de «separació» i seguida d'una fase de «reassimilació». La fase de separació consisteix en una desvinculació dels individus participants en el ritual respecte al teixit social, és a dir, en un acte d'aïllament o, en paraules de Turner mateix, de *detachment*. La fase de reassimilació es caracteritza per ser un retorn dels subjectes rituals al grup social. És important ressaltar que aquest retorn al grup social es fa després d'haver adquirit, durant la fase liminal, un seguit de característiques o atributs socials que els participants no posseïen prèviament.

El model proposat per Turner pot aplicar-se perfectament a aquesta primera fase del Toc d'Inici. Els participants en el Toc d'Inici es tanquen i s'aïllen a l'interior del Palau de la Virreina (separació), on romanen uns minuts (fase liminal) fins a sortir de nou als carrers de la ciutat (reassimilació), no com a mers ciutadans i ciutadanes, sinó com a oficients de la festa i representants de la tradició. Així doncs, la fase liminal apareix com un episodi fronterer, com un espai de trànsit: els participants en el Toc d'Inici no són ni dins la festa (que, pròpiament, no comença

fins que s'obren les portes de la Virreina) ni totalment fora. Els participants es troben, per tant, en un llinar, en un moment de trànsit, en aquell instant que Turner anomena el regne de la «pura possibilitat».

D'altra banda, Turner afirma que aquesta fase liminal es defineix per tres característiques, totes les quals són presents en aquest primer estadi del Toc d'Inici. La primera és la manca d'estructura social. En efecte, en la fase liminal, els codis d'interacció propis de la vida quotidiana resten momentàniament en suspens. És una fase que contrasta amb la rigidesa del moment de separació i de reassimilació, en què les normes rituals són estrictes. En la fase liminal regna un caos aparent, un desordre social o, dit en paraules de l'autor, una «antiestructura». A l'interior del Palau de la Virreina, i especialment instants abans del repic de tambors, es pot percebre, en efecte, un rebombori desconcertant. Tot són corredisses, cridòria i rialles. L'organització i la coordinació que caracteritzen i fan possible el seguici popular pels carrers de Barcelona hi són totalment absents.

La segona particularitat de la fase liminal segons Turner és que els subjectes participants en el ritual, havent estat separats del món exterior i deslliurats de les normes que el regulen, esdevenen transitòriament un grup social homogeni, indiferenciat i cohesionat, en què les jerarquies socials habituals perden validesa normativa. Durant aquesta fase es respira a l'interior del grup un sentiment de proximitat, d'intimitat o, com diu l'autor, de *communitas* (comunitat). L'individu se sent partícip del grup social o, més ben dit, s'hi fon, experimentant el plaer de la despersonalització momentània. En el cas del Toc d'Inici, aquesta fase liminal difumina les delimitacions i categoritzacions socials habituals corresponents a les diferents colles i a les distincions entre músics, geganters i membres de l'organització. L'emergència d'aquesta comunitat d'iguals s'acompanya d'una explosió de mostres d'afecte, de tendresa i d'amistat.

La tercera característica pròpia de la fase liminal és la invisibilitat. Es tracta d'un

episodi tancat al gran públic i al qual la gent del carrer no té accés. Com que la fase liminal constitueix el moment clau del procés ritual, Turner conclou que allò decisiu de tot ritu de pas és precisament allò que resta ocult. Els participants al Toc d'Inici s'expressen en termes molt semblants quan afirmen que la singularitat d'aquesta festivitat es troba en els seus episodis privats i íntims. És en aquests moments de privacitat que s'origina un sentiment de llibertat i d'eufòria que s'esvaeix en entrar en contacte amb l'espai públic, regit per un conjunt de codis i de normes socials.

Les particularitats de la fase 1 del Toc d'Inici, que jo he interpretat seguint la teoria del ritual de Turner, es reproduïxen, si bé amb una intensitat menor, en les fases 3 i 6 de la cerimònia. Totes dues fases corresponen, en efecte, a estadis fronterers, i es caracteritzen per una absència d'estructura social i una relativa invisibilitat. La fase 3 actua com a pont entre dues fases públiques: la baixada per la Rambla (2) i els balls a la plaça Sant Jaume (4). És un moment de repòs, en què les colles aprofiten per conversar i descansar. La fase 6 es troba a cavall entre el retorn a la Virreina a través la Rambla (5) i l'acabament definitiu de la festa —és a dir, el retorn a la «normalitat».

### Festa i escenificació social

Durkheim afirmava que tot ritual és un fet social —allunyant-se així de les tesis animistes o naturalistes—, i que, en conseqüència, tota cerimònia religiosa implicava una autorepresentació de la societat mateixa. El ritual apareixia, per tant, com un mecanisme que la societat es dona a si mateixa per exterioritzar, explicitar i, eventualment, redefinir la lògica de les relacions socials que l'estructuren. Segons Durkheim, el ritu permet a la societat transformar-se i perpetuar-se alhora. El ritual és, en definitiva, una estratègia social bàsica: una societat sense ritual —és a dir, una societat sense canvi— és una societat abocada a la desaparició.

Durkheim subratlla que en el moment ritual les forces, codis i normes que regeixen el dia a dia d'una societat i que habitualment

resten implícites esdevenen visibles i manifestes. Aquesta tesi resulta útil a l'hora d'interpretar la fase 4 del ritual del Toc d'Inici, és a dir, la sortida i ball de gegants i bèsties a la plaça Sant Jaume. Aquesta fase s'oposa diametralment a la fase 1 analitzada anteriorment. Es tracta, en primer lloc, d'una fase marcada per la diferenciació social: cada participant *interpreta* durant aquest període un rol específic i determinat, respectant les relacions jeràrquiques a l'interior de les colles i les normes de conducta acordades prèviament. En segon lloc, aquesta fase, de caràcter públic, es regeix per una estricta normativitat (l'ordre dels balls, la durada de cada actuació, en fi, el que anomenem habitualment *protocol*), en contraposició a la llibertat que particularitza la primera fase del Toc d'Inici. Finalment, és un moment marcat per una visibilitat extrema: aquí tot es fa per ser vist. En efecte, a la plaça Sant Jaume, els membres de les colles són observats per públic, periodistes, polítics, turistes i policia, entre d'altres. La hipervisibilització d'aquest moment es tradueix en una presència massiva d'aparells de filmació: no només els periodistes i fotògrafs acreditats enregistren l'acte, sinó que pràcticament tots els assistents graven els balls a plaça amb càmeres o telèfons mòbils. Per a ells, la relació amb la festa apareix completament mediatitzada per la tecnologia digital.

Amb relació a la qüestió de la visibilització de la festa, convé fer notar que aquesta quarta fase del Toc d'Inici és immediatament precedida per la lectura del pregó municipal, que té lloc dins del consistori municipal. La lectura del pregó és retransmesa al gran públic a través d'una pantalla gegant situada en una de les cantonades de la plaça Sant Jaume. Siguin quins siguin els motius d'aquesta decisió (seguretat, exigències acústiques, necessitats logístiques) no deixa de ser significatiu que l'acte institucional per excel·lència de les festes de la Mercè —que té lloc precisament en el moment de màxima visibilització de la festa, quan la plaça és plena de gom a gom— es dugui a terme en un context de privacitat (l'interior del consistori) i de quasi invisibilitat. Seguint el model de Durkheim, podem dir que aquest fet explicita un

distanciament entre la gent que participa a la festa i els representants institucionals. És cert que la retransmissió en directe del pregó a través de pantalles té com a objectiu reduir aquesta distància. L'efecte que produeix és, però, justament el contrari: més que no pas apropar l'acte institucional al carrer, el que provoca el dispositiu tecnològic és un allunyament encara més agut. Les imatges del pregó, vistes des de la plaça, adquireixen un caràcter fictici, abstracte, irreal, com si haguessin estat preses en un altre temps i en un altre lloc.

La presència de manifestacions de caire polític durant el Toc d'Inici és, com diuen els membres de les colles, un element «tradicional» de la festa. De fet, si els manifestants es congreguen a la plaça el primer dia de la Mercè no es a causa de la celebració del Toc d'Inici, sinó amb motiu de la lectura del pregó municipal. En l'edició de 2013, el Toc d'Inici va coincidir amb una manifestació de treballadors de TMB (Transports Metropolitans de Barcelona). Des de l'òptica dels manifestants, el Toc d'Inici és un acte essencialment institucional i, en conseqüència, una



Aquesta fase del Toc d'Inici es caracteritza també per concentrar en un espai relativament petit un conjunt d'actors socials habitualment disgregats (barcelonins, estrangers, polítics, policies, manifestants, turistes, periodistes, quitxalla, gent gran...). És com si durant aquesta fase el ritual actués com un microcosmos de la societat en general. Ara bé, el ritual no només aglutina diferents grups socials, sinó que explicita les lògiques de poder i les relacions que s'estableixen entre ells. La posició social es tradueix aquí per una posició espacial. Per exemple: els polítics observen la festa des del balcó de l'Ajuntament, una ubicació elevada que escenifica una posició social de superioritat.

oportunitat per encarar-se als representants polítics, mostrar-los el seu rebuig i fer visible el seu posicionament. Però aquest no és el punt de vista dels membres de les colles, que defensen i reivindiquen la seva autonomia amb relació als poders públics, i fins i tot es queixen de la utilització que fan sovint de les festes tradicionals amb finalitats merament electoralistes.

Per acabar, val la pena també afegir un comentari respecte a la presència massiva de turistes durant el Toc d'Inici. L'impacte del turisme a la ciutat de Barcelona és un tema que ha estat àmpliament estudiat per l'antropologia. Molts estudis han apuntat la idea que l'arribada de visitants estrangers

**En l'edició de 2013, el Toc d'Inici va coincidir amb una manifestació de treballadors de TMB (Transports Metropolitans de Barcelona)**

ROGER CANALS

participa d'un procés de comercialització de la ciutat, en què Barcelona i el seu llegat històric, arquitectònic o gastronòmic apareixen com a reclam per a la captació de capital estranger. Seria massa agosarat pretendre donar resposta a la qüestió de com veuen els turistes el Toc d'Inici, entre altres coses perquè els anomenats *turistes* no constitueixen un grup social homogeni — aquesta afirmació s'oposa a les tesis d'alguns estudis excessivament simplistes i, sovint, degradants envers aquest «col·lectiu», que tendeixen a veure els turistes com un tot uniforme, marcat per una actitud suposadament passiva i acrítica. Sí que podem comentar, per contra, com perceben les colles participants en el Toc d'Inici la presència de turistes al llarg de la celebració. I, en aquest sentit, cal subratllar l'opinió sorprenentment positiva que en fan: segons els membres de les colles, la presència de visitants estrangers ha contribuït a revifar i a enfortir la festa. En part, gràcies als turistes les places s'omplen i el pas de bèsties i gegants provoca rostres de sorpresa i de fascinació, rostres que s'encomanen a un públic «autòcton» que alguns membres de les colles jutgen com a excessivament tímid, fred i distant.

Sigui com sigui, i reprenent les tesis de Durkheim apuntades prèviament, és evident que, des del punt de vista de l'antropologia, tots els actors que intervenen en la festa són igualment importants. Tots ells fan la festa, o, més ben dit, tots ells són la festa. Seria, en aquest sentit, un error considerar manifestants, polítics, turistes o fins i tot el personal de neteja com a grups *externs* i, per tant, *afegits* a la festa. Ben al contrari, ells són part integrant d'aquest microcosmos efímer, d'aquesta coreografia urbana que s'ofereix als ulls de l'antropòleg com un moment excepcional per entendre com una societat s'articula, es perpetua i, eventualment, es reinventa.

### Conclusions

Voldria cloure aquesta anàlisi sobre el Toc d'Inici barceloní amb una breu reflexió sobre les nocions de *cultura tradicional* i d'*art popular*, dos conceptes habitualment associats a la celebració del Toc d'Inici.

Si bé és innegable que el Toc d'Inici s'inspira en una tradició festiva local que es remunta en última instància a l'edat mitjana, no és menys cert que aquest ritual d'obertura de les festes de la Mercè, tal com el coneixem, és un acte relativament recent (el 2014 se'n celebrarà la vint-i-dosena edició), ideat per persones concretes amb l'objectiu de donar resposta a necessitats específiques. Això ens permet discutir algunes idees força esteses amb relació a les nocions de *tradició* i d'*art popular*. En primer lloc, veiem que allò tradicional no és sinònim d'allò antic. La noció de *tradició* no té un caràcter merament descriptiu, sinó valoratiu: se serveix d'una apel·lació a un passat més o menys difús per dotar un fet social determinat —en aquest cas, el Toc d'Inici— d'un caràcter autòcton i singular —és a dir, d'una identitat— vinculant-lo a un grup social i a un territori (Del Marmol, Frigolé i Narotzky, 2010). Més enllà del seu contingut històric, l'ús del terme *tradicional* actua com un factor de legitimació social.

D'altra banda, autors com ara Sally Price (1993) han mostrat com la cultura «popular» sovint és considerada com una cultura «anònima». Semblaria que allò popular —art, festes, gastronomia— no hagi estat creat pròpiament per ningú en concret, sinó que sigui un producte col·lectiu, en certa manera inconscient, fruit del tarannà i del sentir d'un poble. El cas del Toc d'Inici contradiu aquesta idea en posar en evidència que allò popular és l'obra d'individus amb noms i cognoms; altrament dit, que l'art i la cultura populars no escapen al debat sobre l'autoria.

En general, aquesta etnografia sobre el Toc d'Inici permet reivindicar una lectura materialista del fet ritual: els rituals (religiosos o laics) sorgeixen, es mantenen i es modifiquen com a resposta a necessitats concretes i no únicament per factors d'ordre simbòlic o cognitiu. És cert que tots dos registres —el material i el mental— es complementen i es necessiten mútuament. Dit això, cal no oblidar que el ritual és una estratègia social orientada a l'acció —de fet, el ritual és acció— i que només es pot entendre i analitzar vinculant-lo al context històric, humà i material que l'ha fet néixer.



En tot cas, el que és evident és que, lluny de viure en una societat dessacralitzada en què el ritu hauria perdut la seva raó de ser, el que percebem és el ressorgiment de nous rituals que pretenen donar resposta a necessitats materials inèdites, tot reactivant lògiques cerimonials de caràcter universal –com el model ritual de separació, liminalitat i reassimilació que Turner i Van Gennep van identificar en llocs i èpoques molt diversos i que retrobem en el Toc d'Inici barceloní.

L'estudi del ritual, tema clàssic de l'antropologia, continua essent, doncs, plenament vigent, i encara avui es presenta com un dels camps privilegiats per entendre la lògica i el desenvolupament de la societat contemporània. ■

---

## BIBLIOGRAFIA

■ **Beck, U.** (1998) *¿Qué es la globalización?* Barcelona: Paidós.

■ **Cordomí, X.** (2001) *Altíssims senyors. Nobles bèsties. Imatgeria festiva de la Barcelona Vella.* Barcelona: Edicions l'Agulla.

■ **Del Màrmol, C.; Frigolé, J.; Narotzky, S.** (2010) *Los límites del patrimonio.* Barcelona: Icaria.

■ **Durkheim, E.** (1987 [1912]) *Les formes elementals de la vida religiosa.* Barcelona: Edicions 62.

■ **Price, S.** (1993) *Arte primitivo en tierra civilizada.* Mèxic: Siglo XXI.

■ **Segalen, M.** (2005) *Ritos y rituales contemporáneos.* Madrid: Alianza.

■ **Turner, V.** (1980) *La selva de los símbolos.* Mèxic: Siglo XXI.

■ **Turner, V.** (1988) *El proceso ritual: estructura y antiestructura.* Madrid: Taurus.

■ **Van Gennep, A.** (1986 [1909]) *Los ritos de paso.* Madrid: Taurus.